

TEORIJSKI OSVRT NA NEKE SAVREMENE DEBATE U PROTESTANTSKOJ TEOLOGIJI

Vladan Perišić, *Laste trećega jata: Ogledi o protestantskoj teologiji*.
Beograd: Institut za teološka istraživanja, 2019.

Knjiga *Laste trećega jata: Ogledi o protestantskoj teologiji* našeg uglednog pravoslavnog teologa prof. dr Vladana Perišića čitaocima na vrlo sažet i jasno strukturisan način predstavlja različita stanovišta protestantske teologije u XIX i XX veku. Stoga je u ovoj knjizi dužna pažnja posvećena i teorijskim i bogoslovskim razmimoilaženjima, smeštajući te debate u specifičan društveno-istorijski kontekst. Temelji protestantske teologije, koje su postavili Martin Luter (Luther), Žan Kalvin (Jean Calvin) i Filip Melanhton (Philipp Melancthon), okosnica su (ne)slaganja unutar savremene protestantske teologije. S tim u vezi, autor knjige nas najpre upozna sa načinom na koje predstavnici liberalne, prirodne i teologije otkrivenja poimaju neka opšta mesta u protestantizmu, kao što su, na primer, odnos čoveka i Boga, pitanje Božijeg otkrivenja, Božije prirode, itd. Ova monografija obuhvata ukupno šest poglavlja: 1. Hegelova trijadologija, 2. Liberalna trijadologija, 3. Trijadologija Karla Barta, 4. Hristološka antropologija Karla Barta, 5. Prirodna teologija Emila Brunera, 6. Karl Bart o prirodnoj teologiji i porecima tvorevine.

Hegelova trijadologija je prvo poglavlje knjige u kojem se autor bavi

dometima Hegelove (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) spekulativne filozofije, čiji je zadatak da se apsolutnoj istini, sadržanoj u religiji, omogući ispoljavanje u punom obimu i svetlu. Ta apsolutna, večna istina, strana i nepristupačna razumu, ali bliska veri i umu, sadržana je u učenju o Trojici. Crkveno učenje o Trojici, u doba u kojem Hegel piše, dato je, smatra autor, u neodgovarajućoj formi predstave, putem koje se Bog predstavlja kao biće odvojeno od sveta i izvan dometa ljudske misli. Nasuprot tome, sadržaj tog učenja bi trebalo poimati posredstvom *pojmovnog mišljenja* – upotrebom preciznih pojmova čiji je krajnji ishod jedinstvo beskonačnog (Boga) i konačnog (čoveka). Pored toga, Hegel smatra da bi bilo neophodno prevazići racionalizam prosvetitelja i subjektivizam pijetizma. Filozofija prosvetiteljstva je sekularna i u svojoj biti ona se protivi traganju za istinom u religiji, verujući u „naučne istine“, dok pijetistička filozofija prenaglašava osećajnost kao najviši stepen subjektivnosti, što, opet, vodi u agnosticizam.

Prema Hegelu, *ovaploćenje* je središnji pojam hrišćanstva, čiji je smisao jedinstvo Boga i čoveka u Isusu Hristu: u Hristu otkriven i u njemu sa čovekom

izmiren, Bog više nije apstraktna, već prava beskonačnost, koja prevazilazi razliku od konačnog time što mu se otkriva i saopštava, a ne tako što svoje biće potvrđuje razlikovanjem od konačnog. Primer ovaploćenja pokazuje da prava beskonačnost može biti samo ona koja ne isključuje ono što nije. Isto tako, razlika između trojičnih ličnosti (Otac, Sin i Duh) prevazilazi se jedinstvom koje oni postižu u svojoj ljubavi, što je drugi značajni hrišćanski „pojam“ koji sam Hegel osvetljava.

Dakle, jasno je da se Hegelovo stanovište o Božjoj prirodi direktno susrećeva sa konvencionalnim, prema kojem postoji nejednakost moći između triju ličnosti, i nepobitni autoritet Oca nad Sinom i Svetim Duhom, iz čega se lako može skliznuti u triteizam. U temelju Hegelovog učenja o Trojici nalazi se ideja da Bog kao apsolutni duh sebe ostvaruje jedino kroz razvoj, što znači da se u odnosu na sebe podrugoljuje i time ospoljava, da bi se potom, od momenta ospoljenog postojanja, vratio jedinstvu sa samim sobom.

U drugom poglavlju knjige *Liberalna trijadologija* autor razmatra stanovište liberalnih teologa u pogledu učenja o Svetoj Trojici. Naime, liberalna teologija je svojevrsna „posredujuća teologija“, nastala u prilično neliberalnom društveno-političkom krajoliku devetnaestovekovne Nemačke, koja se suprotstavlja konzervativnim religijskim verovanjima, istovremeno se suprotstavljajući sekularnoj kritici religije. Ona, naime, želi da iznova razume hrišćanstvo pozivajući se na

moderni aksiološki sistem. Otuda ona počiva i na ideji da svaka pretenzija na istinu (teološku, naučnu, zdravorazumsku) mora biti zasnovana na razumu i (ili) unutrašnjem iskustvu, a nikako na (umu) spoljašnjem autoritetu. Šlajermaher (Friedrich Schleiermacher), Ričl (Albrecht Ritschl) i fon Harnak (Adolf von Harnack) delili su stav da Isus Hristos može služiti kao primer samo ako nam je dovoljno poznat, a to on jedino može postati kroz istorijsko-kritičko istraživanje istorijskih izvora hrišćanstva. Zahvaljujući njima, traganje za istorijskim Isusom postaje gorući problem liberalne teologije XIX veka. Značajno je pomenuti i da su se ovi autori pozivali na Luterovu i Melanhtonovu teologiju kako bi opravdali svoje sumnje u učenje o Trojici.

Slično Hegelu, Šlajermaher ističe da tradicionalno učenje o Trojici sadrži subordinacionalizam Sina i Duha u odnosu na Oca zbog isključivog izjednačavanja Oca sa božanskom suštinom, čime ga odlikuju spekulativnost i nekoherentnost. Bog dejstvuje kroz Hrista kao individuu i kroz Duha kao zajednicu, pri čemu oba jedinstva dotiču njegovo unutrašnje biće, te se Bog pojavljuje kao Trojica i unutar istorijskog toka. Ričl smatra da Hristos kao Sin Božiji postoji u Božijoj večnosti, da je neka vrsta zamisli u božanskom i da ga, shodno tome, možemo spoznati jedino otkrivenjem Isusa Hrista. Time poriče mogućnost opšteg otkrivenja koje je moguće dokučiti „prirodnim“ saznanjem – osim što na ovaj način brani Luterov od sholastičkog pristupa

ovoj temi, uspeo je da devalvira crkveno učenje o Svetoj Trojici, svodeći ga na nivo teološkog kurioziteta, kojem je mesto na margini teološkog sistema.

I fon Harnak je izričit u svom stavu da nijedan vid hrišćanstva, poznat iz istorije crkve, ne treba da bude norma i imperativ za sva vremena, što, između ostalog, važi i za dogmu o Svetoj Trojici. Crkvene dogme su imale značaj u istorijskom momentumu u kojem su nastale, kao sredstva kojima je crkva „...osvojila antički svet i edukovala moderne nacije“, dok sa Luterom nastupa zaokret ka istorijskoj kritici i „nedogmatskom hrišćanstvu“, prema kojem hrišćani ne bi trebalo da spekuliraju o Hristovoj prirodi, niti o Svetoj Trojici. Takođe, epistemološki razdvaja dogme od jevanđelja, naglašavajući da crkvene dogme počinju slobodnim verskim mišljenjem, da bi završile zahtevom crkve za безусловnom poslušnošću, čime u prvi plan izbija ponovo otkriveno jevanđelje – stoga je neophodno izumevanje novog, a ne ponavljanje starog.

U naredna dva poglavlja, autor se bavi delom Karla Barta (Barth), uticajnog protestantskog teologa otkrivenja, koji učenje o Svetoj Trojici želi da vrati u središte teološkog interesovanja. *Trijadologija Karla Barta* nas upoznaje sa elementima njegove prilično radikalne varijante protestantske teologije (taj epitet postaje jasan u svetlu njegovog spora sa Brunerom), u kojoj je Božije otkrivenje jedini izvor saznanja o tome da je Bog jedan ili da je Trojica. Prema Bartu, Bog nije biće koje postoji iza tri

modusa postojanja (triteizam), jer su sama ta tri modusa Bog – Bog je stoga perihoričko trojedinstvo jednog subjekta. Dakle, on jeste ličnost, ali jedna ličnost koja postoji na tri različita samoprožimajuća modusa bića, od kojih nijedno nema slobodu delanja.

Bog se običnom čoveku razotkriva kao Duh (Oca i Sina), na osnovu čega postaje moguće da se razume da su Otac (kao subjekt otkrivenja) i Sin (Isus Hristos kao forma otkrivenja Oca) u stvari jedan Bog. Dakle, samootkrivenjem (Isus Hristos), Bog u čoveku kome se otkriva uspostavlja mogućnost primanja i razumevanja tog otkrivenja (preko Svetog Duha), što su sve činovi Oca nebeskog. Kada je Bog jednom otkriven u Isusu Hristu, koji je (izgovorena) reč Božija, on postaje temelj reči kao Svetog Pisma i reči kao propovedi Crkve. Direktnim delovanjem na ono ljudsko, Bog čini da reč kao pismo, ili reč kao propoved, bude božanska reč. Naravno, otkrivenje se ne tiče samo sazajnog, već i egzistencijalnog aspekta: otkrivajući se, Trojica nastoji da ljudima bude ono što je sama sebi odvajkada – *zajedništvo slobode i ljubavi*. Na kraju ovog poglavlja, autor zapaža da Bartovu trijadologiju karakteriše dvostruka strukturisanost i dvostruka istoričnost, zbog paradoksalnosti Božijeg otkrivenja – uprkos tome što se samorazotkriva, ipak ostaje zauvek skriven.

Temelj *Hristološke antropologije Karla Barta* čini ideja o postojanju „prirodne veze“ između čovekovog bitisanja pre Hrista i njegovog sadašnjeg

postojanja u Hristu. Tumačeći *Poslanicu Rimljanima* (5, 12-21) apostola Pavla, Bart naglašava sličnost Adama i Hrista, tvrdeći da je Hristos umro za ljude još dok su oni živeli u neiskupljenoj prošlosti sa Adamom. Stoga, kaže Bart, oni nisu dva suprotstavljena tumačenja ljudske prirode. Međutim, čovekova suštinska priroda može se pronaći samo u Hristu, dok je čovekov odnos prema Adamu stvaran samo ukoliko predstavlja prednacr njegovog odnosa prema Hristu. Pojednostavljeno rečeno, ključ za razumevanje čovekove suštine nije njegova grešna priroda i na njoj zasnovana smrt, već sudbina zasnovana na Božijoj blagodati, koja ni na koji način nije merljiva ljudskim grehom. Ovde se prepoznaje transcendentna dimenzija hrišćanstva, prema kojoj je prava ljudska priroda naličje onoga što će postati pod vladavinom blagodati, što je ekvivalentno večnom onostranom životu u Hristu.

Ne postoji put koji vodi od Adamovog greha do Hristove blagodati, ali postoji put od Hristove blagodati do Adamovog greha. Čovek stoga treba da se identifikuje sa Hristom, jer se on već poistovetio sa čovekom, čime se aludira na Hristovu smrt i žrtvovanje za grehe čovečanstva. Adam kao pojedinac može predstavljati mnoštvo (celokupno čovečanstvo), ali samo kao jedan među mnogima (svaki čovek može predstavljati Adama). On ne može, poput Hrista, biti istovremeno i čovek i natčovek.

Kao antiteza Bartovom razmišljanju stoji prirodna teologija Emila

Brunera, predstavljena u istoimenom, pretposljednem poglavlju Perišičeve knjige. Brunerovo (Brunner) poimanje prirodne teologije („Priroda i blagodati“, *theologia naturalis*) jeste, kako i on sam smatra, izvorno reformatsko, tačnije kalvinističko, i zasniva se na uverenju da se Božije otkrivenje može videti u porecima stvorenog sveta – porodici (kao „poretku tvorevine“) i državi (kao „poretku održanja“). Bog se može „iščitati“ iz tvorevine, ona je Božije delo i, samim tim, Božije otkrivenje. Otkrivenje Boga u tvorevini se može nazvati *opštim*, ono prethodi otkrivenju u Hristu, koje se, pak, može nazvati posebnim. Pravo prirodno saznanje Boga može imati samo hrišćanin, koji stoji u otkrivenju u Hristu, jer svi drugi, po pravilu, pogrešno shvataju otkrivenje Boga u tvorevini, što neretko vodi idolatriji.

Drugi važan element Brunerovog učenja je, identično Kalvinu, da slika Božija (*imago Dei*) u čovekovom biću ima formalni i materijalni aspekt. Ljudskost (*humanitas*) je formalna struktura ljudskog bića koja je analogna božanskom biću i pripada mu, bio on grešan ili ne i u tome se sastoji njegov formalni aspekt, koji je nerazoriv grehom. Materijalni ostatak uključuje izvornu pravednost (*justitia originalis*), koja je izgubljena grehovnim padom čoveka, čime nestaje mogućnost da se čini ono što je pravedno u Božijim očima (prevashodno slobodna volja), pa tako i čovek materijalno prestaje da bude „slika Božija“. Refomatori smatraju da je čovek moralnim posrnućem izgu-

bio *imago Dei*, od koje su mu preostali „ostaci“, što je, prema Kalvinu, poznavanje Boga izvedeno iz prirode, za koje je čovek sposoban i bez otkrivenja u Hristu (racionalna struktura, besmrtna duša, sposobnost za kulturu, savest, odgovornost, odnos prema Bogu itd.).

Karl Bart o prirodnoj teologiji i porecima tvorevine poslednje je poglavlje Perišičeve knjige, u kojem autor teološki spor Brunera i Barta oko prirodne teologije – oko toga da li postoji prirodno otkrivenje i, s tim u vezi, da li u „prirodnom čoveku“ postoji ikakva spona sa Bogom (ako je čovek „slika Božija“, da li u njemu postoji sposobnost za primanje Božijeg otkrivenja) – smešta u društveno-istorijski kontekst uspona nacionalsocijalističkog režima u Nemačkoj. Karl Bart kao odgovor na Brunerovu *Prirodu i blagodat* iz 1934. godine piše spis „Ne!“ (*Nein!*), u kojem prirodnu teologiju razume kao „svaku formulaciju sistema koji pretenduje na to da je teološki, tj. da tumači božansko otkrivenje, čiji se predmet, međutim, iz temelja razlikuje od otkrivenja u Isusu Hristu, i čiji se metod, prema tome, jednako razlikuje od izlaganja Svetog Pisma“. Prirodne teologe Bart vidi kao *Nemačke hrišćane* u službi Hitlerove antihrišćanske ideologije, a njihove „poretke tvorevine“ kao instrumente pravdanja nacističkog arijevske rasizma, proklamovanjem da su „rasa, narod i nacija poreci tvorevine koje nam je darovao i poverio Bog“. Ništa vezano za društveno-političku strukturu ne sme biti izvor hrišćanskog saznanja, smatra Bart, jer

je Bog jedini izvor svake uzročnosti – on sve čini sam, ne postoje nikakvi uzroci u tvorevini, niti u sferi ljudskog delanja, te čovek ne može saradivati sa Bogom, na taj način doprinoseći svom iskupljenju.

Brunerov pokušaj da pokaže da u ljudskoj prirodi postoji „sposobnost za otkrivenje“ i teza da čovek može doprineti svom spasenju, Bart je tumačio kao poricanje osnovnog protestantskog principa o čovekovoju potpunoj zavisnosti od Božije blagodati i, posledično, njihovo pozivanje na otkrivenje „mimo Hrista“ i pozivanje na „drugog Boga“. Učenje o porecima vodi u dve stranputice – pijetističku i rimokatoličku ideju o saradnji čoveka i Boga i (ili) nemačkohrišćansko obogotvorenje istorijski uslovljene stvarnosti (npr. opstanak rase ili nacije kao posebna milost jednog istinskog Boga). Oštro se suprotstavljajući tezi o formalnom i materijalnom aspektu čoveka kao „slike Božije“, Bart novo stvaranje razume ne kao usavršavanje „starog čoveka“, nego kao njegovo potpuno zamenjivanje „novim čovekom“.

Vladan Perišić smatra da je ovaj protestantski teološki spor iznedrio nezaobilazno pitanje slobode u odnosu između čoveka i Boga, tretirajući ga kroz probleme otkrivenja, poredak stvorenog sveta, prirodne teologije i sl., pri čemu Bart odnosi pobjedu u socio-političkoj i institucionalno-crkvenoj ravni, a Bruner u moralnoj. Autor stoga smatra da bi za izvođenje daleko-sežnijih zaključaka bilo potrebno sprovesti dodatna istraživanja, ali jedno je

sigurno: oba teoretičara prirodnu teologiju određuju ili negativno ili isuviše uopšteno, kao sredstvo da se preko nje pokaže nešto drugo.

Kao što autor sam kaže u svojoj uvodnoj reči, njegova knjiga je nastala kao rezultat jednog „planskog i sistematskog poduhvata“, odnosno „sabiiranja nekoliko studija o [njemu] podsticajnim temama nekih od najvažnijih protestantskih umova, koji su uspeli da određene značajne aspekte hrišćanske antropologije i prirodne teologije, trijadologije izdvoje, vrata u život i učine ih relevantnim za neke buduće avanture teoloških entuzijasta“. Iako je on sam vrlo nepretenciozno ocenio svoj rad, rekavši da nije imao nikakvu nameru da vrednuje opšti teološki doprinos „ovih zaista vrednih hrišćanskih mislilaca, za šta bi bila potrebna knjiga mnogo opširnija i podrobnija od ove“, moglo bi se reći da je Perišić došao do velikih, veoma značajnih i podsticajnih zaključaka za teologiju, ali i za sociologiju religije i istoriju socioloških i političkih teorija, budući da se sociolozi,

imajući u vidu hronološki razvoj protestantizma, uglavnom zaustavljaju na Veberovoj *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma*.

Ocenjujući ukupan doprinos ove originalne, suptilno osmišljene i napisane studije, istakla bih da ona predstavlja vredan doprinos našoj teologiji, kako u smislu analize nekih do sada zanemarenih aspekata protestantske misli, tako i u smislu unapređivanja teorije, kroz uvođenje novih pristupa i podizanje ukupnog nivoa teorijske rasprave. Profesor Perišić je u svojim filozofskim i teološkim razmatranjima vrlo pouzdan, odgovoran, jasan i odmeren autor, kako po svojim teorijskim pretpostavkama i filozofskim načelima, tako i u konkretnoj analizi i interpretaciji predstavljene građe. Njegovi ogleđi o protestantskoj teološkoj misli će otuda biti dragoceno, nezaobilazno štivo ne samo za naše teologe i filozofe, nego i za istraživače iz domena savremene religiologije i drugih humanističkih nauka i disciplina.

Teodora Gojković

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet

teodoragojkovic9@gmail.com